

PÁRISI LEVÉL.

PÁRIS, 1890. mart.

(De la vie intime des dogmes et de leur puissance d'évolution, par A. Sabatier, in 8° Páris. Fischbacher. — Les Memoires des autres, par Jules Simon 1 vol. in 12. Paris, Marpon et Flammarion.)

Szerkesztő úr!

Néhány év óta theologiai facultásaink azt a szokást vették fel, hogy az évi előadásokat ünnepélyes beszéddel nyitják meg, melyre a közönséget is meghívják. A közönség rendszeren szép számmal jelenik meg a megnyitásokon, de mégis a látogatás a szerint nagyobb vagy kisebb, a mint ez, vagy ama tanár tartja a megnyitó beszédet. A megnyitó beszédek rendszeren bevezetés azokhoz az előadásokhoz, melyeket az illető tanár abban az évben fog tartani, előterjesztés ama főbb elvekről, melyeket tárgyában követni fog. Minthogy a nagy közönség is meghivatik azokra, a lehetőleg népszerű modorban tartatnak, a tudományos kifejtés az előadásokra hagyatik fenn. Ez évben a megnyitót Sabatier a dogmatica tanára tartotta. A protestans közönség nagy számmal jelent meg az intézetben. Sabatier neve és tudományossága már magában elég arra, hogy számos hallgatót vonzon. De a mi növelte az érdekeltséget, az az volt, hogy Sabatiert úgy ismerik, mint a ki nemcsak gondolkozni tud, hanem meg van a bátorsága is arra, hogy gondolatait kifejezze, bármily heretikusoknak látszanak is azok. Ez magyarázza meg, hogy orthodoxok és liberalisok oly sokan jöttek el a megnyitó ünnepélyre. Az egyik félelemmel, a másik reménnyel. A liberalisok reményei talán nem egészen teljesültek, de az orthodoxok aggodalma, a mint lapjaikból itélni lehet, úgy látszik bevált. Nem ütöttek ugyan nagy zajt, de sajnálkozásukat fejezték ki. Azt lehetett várni, hogy részletes tárgyalásába bocsátkoznak, de nem, rövid jelzése után hirtelen elhallgattak. Egyébiránt a különböző véleményekre később visszatérek. Most mindenekelőtt megkísértem magát a beszédet ismertetni.

Sabatier azon kezdi, hogy alapot mutat annak, a mit tenni akar: a dogmák élete és fejlődése tanulmányozásának. Nálunk e tárgyban meglehetősen fogalom-zavar észlelhető. Gyakran hallhatni, hogy a dogmák már lejárták magukat és a kik ezt mondják, azt igénylik, hogy azok változhatlanok. Az egyik előítéletet a másikkal akarják igazolni. A dogmák éppen úgy alá vannak vetve a fejlődésnek, mint

a tudomány, bölcelem és erkölcsstan. S ama két előítélethez még egy harmadikat is csatolnak: a dogmákat összezavarják a vallással. Ugyanis azt állítják, hogy a dogmák hozzák létre a vallást, holott, mint a vallástörténelem tanítja, épp ellenkezőleg, a vallás termi a dogmákat, mint a fa a virágot és gyümölcsöket. A vallás nem egy metaphysikai theologia, az meg van az érzelemben, az emotioban, még mielőtt értelmi ismeretekre vagy ritusokra fordítottatnék át. Kétségtelenül a vallásos érzelemnek szüksége van arra, hogy reflektált ismeretekben, fogalmakban fejeződjék ki; de ezeket az ismereteket éppen úgy nem szabad; a vallással összezavarni, mint a gondolatokat a nyelvvel. E szerint hasznos szolgálatot tesz az, a ki megmutatja, hogy a dogmák nem változhatlanok, és hogy a vallásosság független a formuláktól. E három pontot akarom tisztán megmutatni, mondotta Sabatier: először, hogy a dogmáknak benső életük van és mindig fejlődnek; másodsor, hogy a dogmák fejlődését szükségképpenivé teszi a történelem törvénye; végül, hogy az ujkori dogmatica mennyiben vehet részt és kell, hogy részt vegyen a folytonos átalakulás eme munkájában. I. Sabatier, hogy az első tételnek alapot vessen, azon kezdi, hogy összehasonlítást tesz egy nyelv szavai és az egyház dogmái közt. És miután ez összehasonlítást kifejti, ezeket mondja: „éppen, mint egy nyelvnek élete, nem a szavak hangzatosságában és a kifejezések javításában áll, hanem a gondolat titkos erejében és a népnek teremtő szellemében, mely azt beszéli, így a dogmák életét is nem az eszmék logikájában, azok pontos meghatározásában vagy a többé, vagy kevésbé nagyszerű theoreticus formulákban, hanem egyedül magában a vallásos életben kell keresni.“ Hogy egy nyelv szavai életének eszméjét felfogjuk, arra nézve nem a szótárban kell keresnünk, hanem azoknak az ajkán, a kik azt beszélik. Éppen így a dogmák életét nem symbolicus könyvekben kell felfognunk, hanem az egyéni vagy a közvallásosság napi használatában. Sabatier, hogy példával bizonyítson, egy templomi közönséget vesz fel, mely imádkozni gyűlt össze. Ebben vannak öreg tudatlan asszonyok, közepes műveltségű emberek, tudósok és bölcsészek. Mindnyájan vallják ezt: „Hiszek egy Istenben. Megható látvány, hogy ugyanaz az erkölcsi egység hatja át az egészet. De a mint ezt a szót: „Isten“ ajkukon kiejtik, különféle képek támadnak lelkükben. Mindazonáltal az Isten dogmája mindenikre nézve létezik és hogy az élő, az azért van, mert a különböző felfogások mindenikéhez talál s nem azért, mert a mindenik által érzett vallásosság kifejezésére szolgál.

S ha most a dogmát akarjuk vizsgálni, úgy találjuk, hogy abban két elem van: a mystikus elem, ez az élő elv; s az értelmi elem, az ész itélete, mely az elsőnek a kifejtésére és kifejezésére szolgál. Az értelmi elem, vagy ha úgy tetszik, a vallásos tapasztalat symbolicus kifejezése a változó rész a dogmában és pedig annál az egyszerű oknál fogva, mert a symbolicus kifejezések a körülményektől függenek, a melyek szerkesztésüket meghatározzák és e körülmények változóak. A történelem tényleg nekünk azt tanítja, hogy mindenik dogma közzétételénél valamely gyakorlati szükség, viták, támadások vagy

vádaskodások kényszerítőleg hatottak közre. S még hozzá a formulák mindig azoknak az értelmiségétől függenek, kik azokat szerkesztik. Az első keresztények vallásosan gondolkoznak és beszélnek, mint a gyermek; a Plato és Aristoteles bölcselmétől befolyásolt egyházi atyák, bölcselmileg és úgy szerkesztik a dogmákat. Ezek a formulák, az alanyi módok, melyek változnak, de a tárgyi tények állandóknak maradnak. De aztán miért a dogmákat védeni? — kérdik — azaz miért a tiszta vallásos életnek veszendő bölcselmi fogalmakkal való összeegyeztítése? Mert minden vallási tant elnyomni annyi, mint magát a vallást nyomni el. A mint a gondolatnak létezésére nézve szüksége van arra, hogy szavakban, nyelvben fejeződjék ki, akként a vallásos életnek is tanokban és szertartásokban kell kifejeződnie. „Az orthodoxiának tehát százszor is igaza van, midőn a racionalizmussal és mysticismussal szemben az egyházra nézve szükségesnek állítja, hogy hitét tanokban formulázza, melyek nélkül a vallásos tudatok zavartak és határozatlanok maradnának.“ De az élet egyik lényeges törvénye, az átalakulás, a változás s e törvényhez a dogmáknak is alkalmazkodniuk kell. „Következőleg az orthodoxia téved, vagy csalódásban ringatja magát, midőn a folytonos átalakulást tagadja, vagy megakadályozni akarja. . . .“ „Hogyha a dogmák érinthetlenné, az élet elköltözik belőlük.“

A dogmák evolutiója három módon történik: 1-ször a szokásból kimenés által. Vannak vallási formulák, melyek elenyésznek, mert az általuk kifejezett eszme lelkiismeretünkre nézve eltűnik. Így például a demonok eszméje az első keresztény egyházban nagyon uralkodott, de a mi lelkiismeretünkre nézve már nem létezik. 2-szor új értelmezés által, mikor a régi terminusokba új tartalmat viszünk be. Nincsen egyetlen egy dogma sem, mely az utóbbi háromszáz esztendőben keletkezett, melyet eredeti jelentésében használnának. Beszélünk a Krisztus istenségéről stb. de más értelemben, mint a mi atyáink.*) 3-or új szólásformák által. A régi formulák ruganyosságának is meg levén a határa, új formulák jelennek meg, új dogmák a theologiában.

II. És most lássuk, hogy a dogmák evolutiója hogyan lehetséges és hogy arra szükség van. Jézus az ő igéjét a gabona maghoz hasonlítja. Már most a magban ott van az élő csira, a melyet nem lehet megfogni és elkülöníteni és ott egy bizonyos anyag, mely szükséges a csira nyilvánulására. Így a Krisztus igéiben is az élő csira, az evangelium teremtő hatalma az által a tény által, hogy Krisztus héber volt, héber anyaggal van vegyítve. Ezért, hogy az evangelium első formájában hebraicus.

Hogyha Krisztus egy más faj kebelében jelenik meg, Khinában vagy Indiában például, világos, hogy az evangelium első formája egészen más lett volna, a mi megmagyarázza a történelmi jelleget, a

*) Ezt ajánljuk azoknak a figyelmébe, kik nálunk az unitáriusoknak, mert a Jézusról való dogmájuk nem egy jelentésű az övékével, még azt is szeméretetik, hogy megünneplik a karácsonyt és a többi keresztény ünnepeket. Szerk.

formát, melyet Izraelben öltött magára. Csupán azt kell megjegyeznünk, hogy a primitív evangéliumban a hebraicus forma a minimumra van szállítva. Nehány évvel később Pál apostol következik. A hellén mivelttség széles nagy mezőin hinti el a kereszténység magvait és azok ott oly fejlődésre jutnak, hogy a harmadik száz év vége felé alig lehet a kereszténységet megismerni. Minő különbség a IV. és V. száz év kereszténysége és a messiási evangélium között, melyet Jézus a galileai tenger mellett hirdetett! A kereszténység eme formája telítve van a görög észjárás logikájával és metafizikájával és a mi felfogásunk előtt elvesztette tekintélyét. És pedig azért, mert a mi bölcsletünk és miveltségünk különbözik a római birodalom utolsó száz évei miveltségétől. Az mindig a kor bölcselmétől és tudományától függ, hogy a keresztény szellem hogy építi fel dogmáit; a bölcselem és tudomány pedig folytonosan fejlődik s velök a dogmák is. Mi nem tudunk többé görögül gondolkozni. A középkor óta két vagy három értelmi forradalom ment végbe, a melyek minket az ó kortól mélységesen elválasztanak. Az első a reformatió, azaz a vallási forradalom, mely a keresztény lelkiismeret központját megváltoztatta, szétrombolván az alapot, melyen a régi dogmák felépültek. A reformatio a hibából való megigazulás tana által a keresztény lelkiismeret megszahadította a symbolumok szolgájától és az egyház külső tekintélye helyébe a benső tapasztalat elvét tette. És az új dogmáknak új theologiai kifejezéseket kellett adni.

És ugyanakkor egy tudományos forradalom is kezdődött, mely a világegyetem központjáról való fogalmat változtatta meg. Az ujkori astronomia és geologia messzire kiterjesztette látkörünk határait. Így aztán sok dogmai formula elévültnek találtatott. „Így például Pál apostol azt erősíti, hogy ő felemelkedett a harmadik égig. Hol fogjuk ma keresni a harmadik eget a fizikai világegyetemben. A végtelen térben nincs sem fölemelkedés, sem leszállás. Még a legorthodoxabakra nézve is, Pál apostolnak eme szavai nem egyebek metaphoránál, hogy egy különös psychologiai állapotot fejezzen ki, melyet extasisnak hívunk. De hogyha így áll a dolog a Pál apostol felemelkedésével, mit kell gondolni a Jézus menybeemelkedésére nézve. Ugy kell-e azt venni, mint testi felemelkedést a külső térben? Ha felemelkedett a mennybe, hol állott meg? hol találkozhatott az atyával fizikai térben? átfutotta azt a végtelenig? Mindez az Istenben való Krisztus szellemi és erkölcsi dicsőítésének levén erősítése, úgy hiszem, hogy ma egy felvilágosult keresztény sem alkotja magának a Krisztus menybemeneteléről azt a képet, mely Lukács evangélista lelke előtt az apostolok cselekedetei“ első fejezetének megírásakor lebegett. Ugyanazt mondhatni a teremtés dogmájáról. A természet nem úgy szökött elé a teremtő kezéből, mint Minerva a Jupiter fejéből. Lehetetlen a teremtést csupán egy teremtő tényre vinni vissza, mely után Isten aztán visszavonult volna. Az Isten folytonosan teremt az időben és a térben. Következésképpen a régi dogma alapja összeomlik, az az alap, mely abban állott, hogy a világ egyszerre teremtett. Mi tehát kényszerítve vagyunk azokat a régi theologiai formulákat mó-

dosítani, melyekről az egyház ez ideig azt hitte, hogy számot ad a világegyetem eredetéről.

Végre a harmadik forradalom, mely a mi időnké, a történelmi módszer alkalmazása. Az újkori kritika és szövegmagyarázat mennyire megváltoztatta a mi nézetünket a bibliáról, az ó- és újszövetség iratainak keletkezése idejéről és szerkesztéséről. Mi nem maradhatunk a régi apologetikánál; nekünk lényegesen meg kell változtatnunk a bibliai canonról való dogmánkat. A történelmi módszer alkalmazása azt állapítja meg, hogy a mi eszméink történelmi fejlődés eredményei.

Tehát hasztalan dolog a dogmák változhatlanságához ragaszkodni. A vak csökönység nagy következetlenség lenne a protestantismusban. „A dogmák revisiója mindig szabad a protestans egyházban elvileg és tényleg; elvileg, mert a hitvallások az Isten ígéjéhez viszonylagosak és alárendeltek maradnak; tényleg, mert a vizsgálódás, a bíráló és a szabad megvitatás szelleme soha sem szűnt meg a protestans theológiában működni, s ma még kevésbé, mint valaha. Mi az, mit a dogmák emez evolutiójában, most már tanítani lehet a protestans theologiai fakultásokon? Ez az, a miről még röviden szólni kell.

III. Vajjon okos dolog-e az evolutio eme munkáját a véletlenre a külső körülmények hatására bízni? Avagy nem inkább kötelessége-e az egyházaknak, hogy maguk legyenek kezdeményezők a transformatiókra nézve? Hogy egyébiránt az egyházaknak tudalmuk van-e a kötelességről, mutatja az, hogy theologiai facultásokat állítottak és ezeken a dogmatikának külön széket. Ma a dogmatika munkája egészen más, mint a XVI-ik száz évben, mikor a dogmákat oly dolgoknak vették, melyek felett vitatkozni nem lehet. Ma a dogmatikai tanszék szerepe, hogy bírálja a régi dogmákat és az új formulákat előkészítse, egy szóval, hogy a dogmák evolutiójában közreműködjön. Tényleg a dogmák bírálata alkotja ma a dogmatikai tanítás fő részét minden protestans egyházban. Az elavulni kezdő dogmai formák, a hol azokat sérthetetlennek tartják, mindegyre összeütközésbe jönek az újkori ember lelkiismeretével. Hogyan lehet aztán helyreállítani az összeköttetést? Erre szolgál a dogmatikai tanítás. És hogy ennek hatása legyen, erre nézve két feltétel szükséges: az egyik, hogy a theologus legyen közösségben a mai tudományos gondolkozással; a másik pedig, hogy egyháza életével legyen benső közösségben. „Igy remélem kedves tanítványaim, hogy az előadások folyamában mindig megfogjátok ismerni az alapelvet és a reformált vallásosság szellemét. Lehet, hogy a dogmatikai bíráló, melyet hallani fogtok, talán némi zavart és nyugtalanságot idézni fog elé szellemetekben és lelkiismeretekben Vigyázatok, hogy ítéletekben ne legyetek elhamarkodottak.“ Vizsgálódjunk hiven az igazságot keresve és szem előtt tartva, hogy mi annak vagyunk a tanítványai és bizonyosságai, a ki ezt mondotta: „Az Isten lélek és a kik imádják, szükség, hogy lélekben és igazságban imádják.“

Ime Sabatier tanár megnyitójának ismertetése.

Az orthodoxok, kik számosan voltak jelen, sajnálták, hogy megjelentek. És pedig azért, mert ők Sabatiert teljesen orthodoxnak szokták tekinteni. Már régebben észlelték, hogy a kitünő tudós által kimondott némely eszmék egészen ellenkeznek az orthodoxiáéival, de nem hitték, hogy eretnoksége odáig haladjon. A kik a dogmák változhatlanságában hisznek, megbotránkoztak, midőn azoknak fejlődéséről hallottak beszélni. Az orthodoxok közül némelyek nem átalották azt mondani, hogy az előadásból semmit se értettek. De bárkire nézve, a ki theológiával, vallástörténelemmel és kritikával foglalkozik, az a mit Sabatier e beszédben mondott, egészen világos. Sőt a kik e tárgyra vonatkozó német műveket nem ismerik, francia művekből is, mert irodalmunkban van két vagy három dogma-történelem, s különösen a Haagéból már régen megtanulhatták volna ezt. De nem, némelyek nem akarnak tudni, mások meg a kik tudnak, úgy vélekednek, hogy ezekről a dolgokról nem kell nyilvánosan beszélniök. És hogy Sabatier ezt tette, ezért az orthodoxok megsértődtek. Mivel a vallást nem tudják a formákon kívül látni, úgy tetszik nekik, hogy a formák változásának megmutatása a vallás lényege ellen intézett kísérlet. Mindazonáltal szép tőlük, hogy a tudományos mozgalom iránt lassanként mind több érdeklődést mutatnak.

A liberalismus szempontjából egy komoly kifogást tehetni Sabatier eszméi ellen. Azt mondja, hogy a dogmák folytonos fejlődésnek vannak alávetve és hogy hiába ragaszkodik az ember azok változhatlanságához, hogy a dogmai formák elavulnak és azoknak magyarázatra van szükségük. Ez teljesen igaz. De következőleg utánna teszi, hogy az orthodoxiának százszor is igaza van, midőn az egyházra nézve a hitelvek formákban való kifejezésének szükségét állítja. Természetes, hogy az ő gondolata szerint az így formulázott hit kötelező lesz az illető egyháznak minden tagjára. De avagy nincs-e ellenmondás a két állítás között? Hogyan lehet, hogy a formula folyton változzék és mégis szabály legyen az egyházra? Mi az értéke egy oly szabályzó formának, mely folyton fejlődésben van és kit fog az kötelezni? Mindenesetre az sohasem fogja, mint egy *consensus omnium* az egész egyházat kötelezni, mert az egyháznak tagjai nem ugyanazon értelmi színvonalon állanak. Az én felfogásom szerint van valami, a mi nem tiszta Sabatier gondolatában. De ez semmit sem tesz; nem szabad feledni, hogy Franciaországban az orthodox tradíció még nagyon erős és a tudós tanárt csak dicsérni lehet, hogy ő nem habozott nagy vonásokban a körvonalait adni az ő dogmatikai tanítása módszerének. Az ő nyilatkozatainak minden esetre nagy jelentőségük van. Nem lehet attól tartani, hogy ő nem követi a tanításában azt, a mit mondott. Ő félelem nélkül megy oda, hova az igazság vezetni fogja, a nélkül, hogy jobbra vagy balra tekintsen, mert ő szívéből hiszen és mert azt vallja, hogy a részleges igazság nem ellenkezik az igazsággal.

— Jules Simon nevét kiejteni: a polikust idézni fel, ki 1848 óta Franciaországban hosszú és gyakran fényes szerepet játszott; és e név egyszersmind a nagytehetségű szónokot juttatja eszünkbe. Azt

tartják, hogy ő nemcsak ékesszóló, hanem maga az ékesszólás. De meg kell értenünk e kifejezést. Azokra nézve, a kik a szónoklatot Mirabeau vagy Gambetta modorában fogják fel például, ez a kifejezés nem mond igazat, mert nincs nagyobb ellentét, mint eme két szónok ékesszólása és Jules Simoné között. De ha igaz az, hogy az ékesszólás a szív inspiratiojában és a szabatos és könnyű kifejezésben áll, hogy a sziveket megnyerje és föllelkesitse az iránt, a mi nagyszerű és nemes, oh akkor ki mondhatja azt, hogy Jules Simon nem maga az ékesszólás. A Sorbonne-ban mint tanár egy darabig előadásokat tartott, melyeket sokan látogattak és szerettek. 1872-ben azonban, midőn a császári kormánynak nem akarta az esküt letenni, tanárságának vége szakadt. Azután az újságírásra adta magát, hol valódi sikereket ért el. Jelentek meg tőle bölcselmi művek is és egy e nemű terjedelmes munkája: *Le Devoir*, más nyelvekre is lefordított. Számos irodalmi műveiről nem is szólok. Ezek őt úgy tüntetik fel, mint tudóst és megragadó író. Jules Simonnak különös adománya a finom ironia, melylyel azonban sohasem lépi át az illő határokat. Mindezekhez az ismert tulajdonságokhoz most egy újabbat ad, a szellemi és finom rajzoló tulajdonságát. Ő már eléhaladott koru, mert 1814-ben született; de meg kell vallani, hogy az öreg korának gyümölcsei nagyon édesek. A most megjelent kis kötete is rendkívüli sikert ért el. Czime: „*Les Memoires des Autres*.” Különböző elbeszélésekből, vigakból és szomorukból van összealkotva, s hasonlíthatlan egyszerűséggel, szépséggel és igazsággal írva. Mintegy tükörben sugárzódnak vissza benne az emberi természet hibái és szerencsétlenségei. De nem az irtóztatót, nem az utálatost keresi azok festésében, mint korunk egy bizonyos iskolája szokta tenni, hanem ellenkezőleg, hogy rokonszenvet és könyörületet ébresszen az emberi fájdalmak iránt, vagy pedig hogy kigúnyolja a nevetséges oldalokat s ezáltal javítson.

E mű eredete: Jules Simon azt mondja, hogy ő megírta *Memoirait*, de nem tudja, hogy közölje-e, vagy megégesse. Közölte és kár lett volna ellenkezőleg tenni. A regényes forma alatt, melyben e kötetet írta, való dolgokat ír, s elbeszélései nagyon érdekesek és megragadók, annyira, hogy ha idézni akarnék belőlük, nehéz lenne a választás. Azok közül az észrevételek közül, melyeket a műre a lapok tettek, idézem a „*Revue Bleue*”-ből a következőket: Mulatságos elbeszélés, Colas lorienti czukrát feleségével utazik Párisba egy két-kerekű kocsin, melyet egy Collette nevű kancza húz. Minél inkább távolodnak szülőföldjüktől, annál inkább megszállja a honvágy és semmi se szerez nekik időtöltést. A legszebb vidékek, a melyek útjukba esnek, rájok nézve észrevétlen maradnak el. A természet szépségei mintha nem is léteznének. Versaillesbe érkezve teljesen tájékozatlanok, az utczákon, a kivel csak találkoznak, mindenkinek köszönnek, de köszöntésüket senki sem viszonzza, csak nevetik. Végre öt napi út után Páris kapuihoz érkeznek, hol a vámszedő-hivatalnok kinzásai miatt egészen fejüket veszítik „Kellott ez nekünk?”, mondják egymásnak. „Nem jobb lenne visszatérni?” És azonnal visszafordulnak épp oly vigan, mint a mily szomorúak voltak. Látták Párist tá-

volról és elhítetik magukkal, hogy ők valóban látták a fővárost, hogy nagyszerű utazást tettek és szomszédaiknak lelkesedéssel beszélnek utazásukról, úgy hogy irigylik őket. A vendégek, úgy találják, hogy süteményei sokkal jobbak, mióta Párisban volt. Ő maga azt mondja, hogy csakis Párisban lehet a munkásnak magát bármi nemben tökélesíteni, kiképeztetésére a pecsétet megnyerni. De talán ennyi elég annak a megmutatására, hogy mily értékesek és mulattatók ez elbeszélések. Olvasni kell azokat, hogy az ember igazán méltányolni tudja. Külföldön kevésbé tudják, hogy Jules Simonnak igazi neve Suisse. Jules Simon neki csak keresztnevei. De a Simont vette fel családi névül. 1814-ben született. Atyja posztókereskedő volt, s ő egyike lett az „Ecole normal superieure“ legkitünőbb növendékeinek.

CHARRAUD.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

A „Dávid F. egylet“ben utóbb tartott két kiváló becsü felolvasás közül az Éjszakai Károlyét füzetünk elején veszik olvasóink. A másikat, Ferencz József püspöknek „Vallásos dolgokról“ (Párbeszéd) tartott felolvasását az egylet külön füzetben adta ki. Ára 10 kr.

Dr. Carpenter J. Estlin, a „Manchester New College“ tudós tanára, „The first three Gospels: their Origin and relations“ czim alatt kiváló munkát irt. Közelebbről bővebben fogunk róla szólni. Most csak annyit jelzünk, hogy a mű Londonban jelent meg.

Kanyaró Ferencz dolgozótársunk „Zrinyi ismeretlen munkáját“ bocsátotta közre az Athenaeum kiadásában. A szépen irt bevezetés és a számos fölvilágosító jegyzet bő forrástanulmányról tesz bizonyosságot, mi a szerzőnek dicséretére válik.

Kozma Ferencz, kolozsm. kir. tanfelügyelője Kolozsvár szabad kir. város népoktatás ügyeinek állapotáról, 1889-ről tanulságos jelentést tett közzé, melyet a közig. bizottság előtt olvasott föl. Az isk. fentartó testületek hasznukra fordíthatják az adatokban gazdag és értékesen összeállított jelentést.

(41) A sárkereszturi református egyház multja és jelene. Irta Lévy Lajos ref. lelkész. Megjelent Kókai Lajos bizományában, Budapest, 1890. Ára 50 kr. A mennyire az adatok szorványos volta megegyezik az ismertetés történeti hítségét, író minden tekintetben kerek művet nyújt az olvasó elé. Mint nevezett egyháznak jelenleg érdemes lelkipásztora, szeretettel csüng egyháza életén. Egyháza alakulását a reformáció első éveire teszi, s hiven kíséri annak életfolyamát „Az egyház keletkezésétől az első püspöki látogatásig, 1816-ig.“ „Az első püspöki látogatástól az újabb korig, 1817—1880.“ „A legújabb 10 év története“ című fejezetek alatt. Kiterjeszkedik a „vallás-erkölcsi élet“. „A közoktatás és nevelés ügye“, „Anyagi helyzet“, „Egyházi hivatalnokok“ ismertetésére. Nemes czélu, alapos gonddal kidolgozott munka.

Brassóban az „Iskola és Szülőház“ cz. alatt nevelés-oktatásügyi közlöny indult meg Józsa Mihály szerkesztésében, Killyéni Endre, Végh Mátyás s többek közreműködésével. Előfizetési ára egész évre 2 frt. A tapintatos szakközlemények biztosítani fogják fennállását.

Ráth Mór kiadásában közelebbről meg fognak jelenni Arany János népszerű művei, mint „Toldi“, „Szent László füve“, „Első lopás“, „Jóka ördöge“; alkalmat nyújtanak tehát a szegényebb néposztálynak is, hogy csekély árért is élvezhessék a halhatatlan költő remek alkotásait.